

Анжэла Мельнікава / Anzhela Melnikava

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны, Беларусь/

Francisk Skaryna Gomel State University, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8802-6210>

e-mail: angelinavel@tut.by

Беларуская літаратура ў даследаваннях Рышарда Радзіка

Belarusian literature in the research of Ryszard Radzik

Literatura białoruska w badaniach Ryszarda Radzika

ABSTRACT: The author discusses the importance of Belarusian studies conducted by Polish sociologist Ryszard Radzik. The scientific value of R. Radzik's research of the specifics of Belarusian identity and the ways of its formation is shown. Special attention is paid to the understanding of the literary discourse of R. Radzik's works. The author analyzes the researcher's views on the works of writers of the XIX century, as well as V. Lastousky, Yakub Kolas. The difference in the perception and interpretation of the writers' works by Polish and Belarusian researcher is conditioned by different historical experience, is indicated.

KEYWORDS: national identity, ideology, nation, culture, literature.

Рышард Радзік – сацыёлаг, адзін з самых вядомых і аўтарытэтных замежных даследчыкаў беларускай ідэнтычнасці, працэсаў беларускага нацыястварэння. Доктарская дысертацыя Р. Радзіка была прысвечана пачатковаму этапу станаўлення мадэрнай беларускай нацыі – *Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową. Białorusini na tle przemian narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej XIX stulecia* (2001). У Беларусі выдадзена дзве манаграфіі вучонага: *Вытокі сучаснай беларускасці. Беларусы на фоне нацыятворчых працэсаў у Цэнтральна-Усходняй Еўропе XIX ст.*, пер. з польск. мовы Наталлі Дзенісюк, навук. рэд. Станіслаў Рудовіч і Сяргей Токць, Мінск: Медысонт, 2012, 376 стар., *Вакол ідэнтычнасці беларусаў*, пер. з польск. мовы Сяргей Петрыкевіч, навук. рэд. Генадзь Сагановіч (Бібліятэка часопіса “Беларускі Гістарычны

Агляд”)), Мінск: Лімарус, 2017, 309 стар. Р. Радзік пастаянна выступае з навуковымі дакладамі, прысвечанымі беларускай тэматыцы.

Трэба адзначыць ґрунтоўную і багатую навуковую базу, на якую абапіраецца вучоны ў сваіх даследаваннях, выключнае валоданне матэрыялам, выдатнае веданне гісторыі і літаратуры Беларусі. Так, бібліяграфічны спіс манаграфіі *Вытокі сучаснай беларускасці. Беларусы на фоне нацыятворчых працэсаў у Цэнтральна-Усходняй Еўропе XIX ст.* надзвычай аб’ёмны, складае некалькі дзясяткаў старонак, і гэта спіс толькі тых крыніц, на якія спасылаецца даследчык. Р. Радзік аналізуе беларускі нацыятворны працэс з прыцягненнем багатага фактычнага матэрыялу: гісторыя, літаратуразнаўства, сацыялогія, мастацкая літаратура, дзённікі, публіцыстыка, etc. Разважанні Р. Радзіка ўяўляюць бясспрэчную навуковую каштоўнасць у працэсе ўсведамлення спецыфікі беларускай ідэнтычнасці і шляхоў яе станаўлення. Беларускі нацыятворны рух асэнсоўваецца даследчыкам у кантэксце аналагічных працэсаў ва Усходняй і Цэнтральнай Еўропе, што надае важкасць высновам вучонага.

Р. Радзік у сваіх навуковых пошуках звяртаецца да актуальных праблем беларускага нацыястварэння, запаўняючы істотныя лакуны ў гэтай галіне. Многія погляды і высновы даследчыка выклікаюць прэрэчанне. Часта яны разыходзяцца з тымі канвенцыйнымі ўстаноўкамі, што ўсталяваліся ў беларускай гуманітарыстыцы. Але высновы, разважанні Р. Радзіка дакладна прымушаюць задумацца, пазначаюць іншую опытку. Гэты **погляд збоку** надзвычай карысны. Зрэшты, нельга не пагадзіцца з каардынатарам серыі “Бібліятэка часопіса «Беларускі Гістарычны Агляд»” і адказным рэдактарам манаграфіі Р. Радзіка *Вытокі сучаснай беларускасці. Беларусы на фоне нацыятворчых працэсаў у Цэнтральна-Усходняй Еўропе XIX ст.* Г. Сагановічам, які адзначыў, што

ўстаноўка на ўхваленне і афірмацыю разыходзіцца з задачамі гуманітарнай навукі, а вось крытычны погляд заўжды можа падштурхнуць да рэфлексіі. Крытыка сама па сабе выконвае пазітыўную ролю, калі яна супрацьстаіць ідэалізацыі, умацаванню ілюзій пра свой радавод і сцвярджае больш рэалістычны падыход [Сагановіч 2017: 7–8].

Юры Вашкевіч у рэцэнзії на работу Р. Радзіка *Беларусы (Погляд з Польшчы)* таксама адзначыў:

Аўтар робіць гэта (аналізуе беларускі нацыятворчы працэс. – А. М.), зразумела, з пункту гледжання паляка, але і вучонага, што патрабуе ад яго аб’ектывнасці, якая, дарэчы, не заўсёды можа падабацца тым, хто з’яўляецца аб’ектам даследавання. Магчыма, гэта і тлумачыць адсутнасць у нас рэцэнзій, абмеркаванняў і дыскусій адносна вышэйзгаданых

публікацый, якія, на маю думку, з'яўляюцца найбольш вартаснымі і глыбокімі навуковымі працамі, датычнымі Беларусі, што з'явіліся апошнім часам у Польшчы [Вашкевіч 2002: 297].

У манаграфіі *Вытокі сучаснай беларускасці. Беларусы на фоне нацыятворчых працэсаў у Цэнтральна-Усходняй Еўропе XIX ст.* асэнсоўваецца пачатковы этап фармавання мадэрнай беларускай нацыі праз прызму нацыятворных працэсаў у народаў Цэнтральна-Усходняй Еўропы. Ва ўступе Р. Радзік адзначае:

Дадзеная праца прысвечана аналізу нацыянальна-этнічнай сітуацыі ў Беларусі ў XIX ст., асабліва – высвятленню прычын таго, што беларускі нацыянальны рух узнік толькі ў наступным стагоддзі, быў такім чынам адным з самых позніх нацыянальных рухаў у сучаснай Еўропе і адначасова адным з самых слабых у нашай частцы кантынента [Радзік 2012: 9].

Манаграфія складаецца з пяці раздзелаў. Р. Радзік вылучае пяць формаў беларускасці ў XIX ст.: першая – *gente Lithuani (Rutheni), natione Poloni*, другая “непасрэдна вынікала з першай, мела шляхецкі і адначасова беларускі характар у літаратурна-культурных (але не нацыянальных) адносінах” [Радзік 2012: 329], трэцяя – “сялянская, этнічная беларускасць, якая некалі замыкалася ў рамках пазбаўленай хоць якой ідэалогіі свойскасці” [Радзік 2012: 329], чацвёртая “форма беларускасці мела нацыянальны характар і суадносілася з дзейнасцю групы гоманаўцаў” [Радзік 2012: 329]. Пятая – заходнерусізм, які, па словах Р. Радзіка,

пасля бальшавіцкай рэвалюцыі зазнаў пераўвасабленне і, атрымаўшы савецкае вымярэнне, перамог у савецкай Беларусі ды пакуль яшчэ пануе ў незалежнай беларускай дзяржаве [Радзік 2012: 330].

У манаграфіі *Вакол ідэнтычнасці беларусаў* [Радзік 2017] беларускія нацыятворныя працэсы, спецыфіка беларускай ідэнтычнасці разглядаюцца Р. Радзікам праз прызму канцэпцыі “трыадзінага рускага народа”, якая польскім даследчыкам дэканструюецца. Высновы аўтара манаграфіі наступныя:

Беларусь (як і ўсходняя, а ў значнай меры і цэнтральная Украіна) узнікла як навачаснае грамадства, якое ў XX ст. згуртавалася вакол каштоўнасцяў савецкага тыпу. Беларускасць будавалася на вясковай базе, насычанай кансерватыўнымі каштоўнасцямі і пазіцыямі, схільнай замыкацца ў свойскіх рамках, і разам з тым – як шматмільённая сукупнасць *homo sovieticus*. Пачуццё нацыянальнай прыналежнасці ў беларусаў слабое, а як навачасная нацыянальная супольнасць еўрапейскага тыпу беларусы амаль не існуюць [Радзік 2017: 288].

Сапраўды, мы не можам сёння гаварыць пра нейкі канвенцыйны тып беларускасці, які прымаецца ўсім соцыумам. У сучаснай Беларусі існуе некалькі праектаў беларускай ідэнтычнасці. Аднак мы не можам пагадзіцца і з высновай, што “як навачасная нацыянальная супольнасць еўрапейскага тыпу беларусы амаль не існуюць” [Радзiк 2017: 288]. Падкрэслiм, прадметам нашых разважанняў выступае лiтаратурна-знаўчы дыскурс работ Р. Радзiка, таму да поглядаў Р. Радзiка на сучасную беларускую iдэнтычнасць звернемся ў наступных артыкулах.

У сваiх меркаваннях адносна лiтаратурнага працэсу ў Беларусi даследчык акцэнтуете думку, якая замацавалася i ў нашым лiтаратурна-знаўстве з канца 80-х гадоў ХХ ст., што “стваральнікамі лiтаратурнай беларускасцi ХІХ ст. былі выключна (цi амаль выключна) прадстаўнікі шляхты” [Радзiк 2012: 244]. Аднак творчасць пісьменнікаў ХІХ стагоддзя (Яна Чачота, Аляксандра Рыпiнскага, Яна Баршчэўскага, Вінцэнта Дунiна-Марцiнкевіча, Кастуся Калiноўскага, Францішка Багушэвіча) Р. Радзiк трактуе толькі як частку польскай культуры:

Рамантычнае зацікаўленне народамі нараджала ў iм (у Я. Чачоту. – А. М.) – як гэта было i на захадзе Еўропы – жаданне даследаваць яго, наблізіць яго культуру да эліт, што ўтваралі – як лічыў – адзiную з народамі нацыянальную супольнасць, а не вяло да нацыянальнага сепаратызму [Радзiк 2012: 249].

Аналагiчныя меркаванні выказвае Р. Радзiк i пры разглядзе творчасцi А. Рыпiнскага:

Да беларускасцi ён ставiўся з прыхiльнасцю як да складніка польскасцi ў традыцыйным яе разуменнi – супольнасцi, сфармаванай у межах былое Рэчы Паспалiтае [Радзiк 2012: 252].

Асэнсоўваючы творчасць Р. Падбярэскага, Р. Радзiк падкрэслiвае:

Ён ніколі не супрацьпастаўляў “нацыянальнай беларускасцi” “нацыянальную польскасць”. <...> Беларускасць – больш вузкае ў адносінах да польскасцi паняцце, што надавала апошняй выразную мясцовую спецыфіку [Радзiк 2012: 254].

Пра В. Дунiна-Марцiнкевіча Р. Радзiк выказваецца наступным чынам:

Для В. Дунiна-Марцiнкевіча польскасць была паняццем у нацыянальным сэнсе вышэйшым за беларускасць, якая разумелася як катэгорыя культурніцкая, рэгіянальная, класавая [Радзiк 2012: 261].

Пра Ф. Багушэвіча:

Яго культурная беларускасць, якая разумелася шырэй, чым у В. Дуніна-Марцінкевіча, не выходзіла за межы польскаці, але фармавалася ва ўзаемадзеянні з ёй, пры захаванні халоднасці ў адносінах да расійскасці [Радзiк 2012: 289].

У беларускай культуралогіі і літаратуразнаўстве прыняты іншы падыход – творы названых пісьменнікаў уключаны і ў кантэкст беларускай літаратуры (работы Віктара Каваленкі, Генадзя Кісялёва, Алега Лойкі, Уладзіміра Мархеля, Івана Штэйнера, Язэпа Янушкевіча Міколы Хаўстовіча і інш.). Я. Чачот, А. Рыпінскі, Я. Баршчэўскі, К. Каліноўскі, В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч працавалі на беларускую літаратуру і культуру. Згодна з Ігарам Бабковым, “маніфестацыямі суб’ектнасці” сталі кнігі Я. Баршчэўскага *Шляхціц Завальня, альбо Беларусь у фантастычных апавяданнях* і *Лісты пра Беларусь* Р. Падбярэскага:

Менавіта Ян Баршчэўскі зрабіў першы крок ад культурнай гетэрагеннасці (польска-беларускай) да культурнай полiглісіі і транскультурнасці, і менавіта ён прапанаваў праект “Беларусі”, які не выключай тыя альбо іншыя ідэнтычнасці, а наадварот, аб’ядноўваў іх на грунце “тутэйшай” літаратуры і культуры [Бабкоў 2005: 147].

Ф. Багушэвіч выступае пачынальнікам ужо непасрэдна беларускай традыцыі, што доказна паказана ў працах Уладзіміра Конана, Алеся Смаленчука, Я. Янушкевіча, Валеркі Булгакава, і інш. Менавіта Ф. Багушэвіч сфармуляваў беларускую нацыянальную ідэю, а прадмова да *Дудкі Беларускай*, паводле Паўла Церашковіча, з’яўляецца тыповым нацыянальным маніфестам [Терешкович 2004: 133]. Гісторык А. Смалянчук называе Ф. Багушэвіча адным з тых **філалагічных падбухторшчыкаў**, ролю якіх у нацыянальных працэсах высока ацэньваў Бенедыкт Андэрсан [Смалянчук 2004: 164].

Р. Радзiк падтрымлівае палажэнне беларускай навукі пра тое, што праект беларускага нацыянальнага адраджэння быў сфармаваны ў асяроддзі “Нашай нівы”: “На пачатку ХХ ст., у час т. зв. «нашаніўскага перыяду», адбылося фармаванне сучаснай беларускай нацыянальнай ідэалогіі” [Радзiк 2012: 289]. Эвалюцыя руху беларускага адраджэння, выпявання нацыянальнай ідэалогіі, адбывалася, згодна з Р. Радзiкам, па наступнай схеме: “Ад палітычнай (natione Poloni. – А. М.) да культурнай, ад шляхты да інтэлігенцыі” [Радзiк 2012: 290].

Адраджэнне пачатку ХХ ст. Р. Радзiк вызначае як “выключна беларускае культурнае «адраджэнне»” [Радзiк 2012: 289], а не нацыянальнае, якое ахоплівала б усе слаі беларускага соцыуму. Аднак спецыфіка

беларускага вызваленчага руху пачатку XX стагоддзя заключалася ў тым, што ідэі сацыяльнага і нацыянальнага вызвалення атаясамліваліся (Ігар Бабкоў [2005], Андрэй і Вольга Казакевіч [2006]). Так, на першапачатковую сацыяльную скіраванасць беларускага нацыянальнага праекту указваюць А. Казакевіч і В. Казакевіч:

Праект быў накіраваны не столькі на нацыянальнае (гэтаму не аддавалася першапачатковае ўвагі), колькі сацыяльнае і эканамічнае вызваленне. Вызваленне ад патройнага прыгнёту: эканамічнага, які рэпрэзентавалі паны-абшарнікі; палітычнага (расійскі ўрад не дазваляў свабодна выпрацоўваць формы рэпрэзентацыі і адстойваць свае правы); нацыянальнага (у XX стагоддзі і шляхта, і чынавенства адмаўляюцца разумець “мужыцкую гаворку” і супрацьпастаўляюць сябе вясковай культуры) [Казакевіч, Казакевіч 2006, б: 23].

Таму і пісьменнікі шляхецкага паходжання, да прыкладу, Янка Купала, апеявалі ў сваіх творах перш за ўсё да *мужыка*, як раней Ф. Багушэвіч.

Асэнсоўваючы погляды аднаго з ідэолагаў тагачаснага беларускага адраджэння Вацлава Ластоўскага, Р. Радзiк адзначае, што беларускае пачатку XX стагоддзя таксама атаясамліваецца В. Ластоўскім з ніжэйшымі сацыяльнымі слямі: “Беларускасць, паводле яго меркавання, уласціва простаму люду; эліты паступова пачынаюць прадстаўляць польскія інтарэсы” [Радзiк 2001: 265]. І ў гэтым, згодна з даследчыкам, праяўляецца слабасць беларускага нацыянальнага праекта: “Такі адмысловы агістарызм абумоўлены крытэрыямі культурна-нацыянальна-класавага падзелу” [Радзiк 2001: 265].

Аднак неабходна адзначыць, што В. Ластоўскі заўсёды падкрэсліваў у сваіх выступленнях элітарны характар даўняй беларускай культуры (і не толькі В. Ластоўскі, але і Іван Луцкевіч, Максім Багдановіч, Уладзімір Жылка, Язэп Лёсік і інш.). Разам з тым, пры аналізе сучаснага становішча В. Ластоўскі ўлічваў наяўны стан рэчаў – дэнацыяналізацыю шляхты, вышэйшых сацыяльных колаў. Апрача таго, В. Ластоўскі заклікаў да кансалідацыі на нацыянальнай глебе ўсіх слаёў беларускага грамадства:

Найбольш сілы мае той народ, каторы патрапіў усіх сваіх членаў злучыць у адно, дзе ўсе думаюць і пачуваюць, як адзін чалавек, а кожны – так, як усе, хто належыць да гэтай нацыі, творачы, аднак, такую гарманічную цэласць, што аддзельныя асобы могуць найшырэй выявіць усе свае асабеннасці, усю арыгінальнасць сваёй творчасці [Ластоўскі 1997: 256].

Трэба заўважыць, што ў мастацкіх творах В. Ластоўскага элітарнае (вобразы князёў, вучоных, асветнікаў) адназначна ўключаецца ў склад

нацыянальна беларускага (аповесць *Лабiрынты*, верлібры *На Радунiцу*, *На Каложы ў Гароднi*, *Дума на Полацкiм замчышчы*, *Баяну*, аповяданнi *Троцкi замак*, *Князёўна Рагнеда*, *Ізяслаў*, *Усяслаў*, *Вiтаўт i Ягайла*).

Пiсьменнiкi, што гуртавалiся вакол “Нашай нiвы”, якая тварыла iдэалогiю нацыянальнага адраджэння, закладваюць у iдэнтыфiкацыйны код беларускай лiтаратуры матыў велiчнага мiнулага Беларусi, сцвярджаюць высокi ўзровень развiцця даўняй беларускай культуры. Дзеячы беларускага адраджэння пачатку ХХ стагоддзя выбудоўваюць пэўную карцiну нацыянальнага быцця ў мiнулым i сучасным, нацыянальны мiф. Рэалiзацыяй гэтай задачы выступае *Кароткая гiсторыя Беларусi* В. Ластоўскага, мастацкiя тэксты пiсьменнiка. Вiдавочна, што, працуючы над *Кароткай гiсторыяй Беларусi*, В. Ластоўскi абапiраўся на работы папярэднiкаў: Уладзiслава Сыракомлi (*Вандройкi на маiх былых ваколiцах*, 1853), Адама Кiркора (*Лiтва i Русь у гiстарычных i археалагiчных адносiнах*, 1875), нарысы па гiсторыi i культуры Паўла Шпiлеўскага (*Падарожжа па Палессю i Беларускiм краi*, 1858) i iншых.

Трэба адзначыць, што тэндэнцыя да гераiзацыi мiнулага ўласцiва i беларускай паэзii гэтага часу: паэмы Янкi Купалы *На куццю* i *На дзяды*. Безумоўна, лiтаратура пачатку ХХ стагоддзя абапiралася на набыткi папярэднiкаў – паэму *Пан Тадэвуш* Адама Мiцкевiча, творы В. Дунiна–Марцiнкевiча.

Вытокі беларускай дзяржаўнасцi, згодна з В. Ластоўскiм, – у Полацкiм i Тураўскiм княствах, Вялiкiм Княстве Лiтоўскiм. Пiсьменнiк у сваiх публiцыстычных выступленнях пастаянна згадвае iмёны Рагвалода, Рагнеды, Ізяслава, Усяслава Чарадзея, Гедымiна, Ягайлы, Вiтаўта.

У пачатку ХХ стагоддзя ў беларускай публiцыстыцы i мастацкай лiтаратуры афармляецца пантэон беларускiх гiстарычных (князь Усяслаў, Вiтаўт, Ягайла, Гедымiн, Жыгiмонт, Леў Сапега, Радзiвiлы, Хадкевiчы, Кастусь Калiноўскi) i культурных дзеячаў (Кiрыла Тураўскi, Клiмент Смаляцiч, Францыск Скарына, Сiмяон Полацкi, Пётр Мсцiславец, Людвiк Кандратовiч, Элiза Ажэшка). Разам з тым гаворыцца пра паднявольны стан тагачаснай Беларусi, беларускi народ падаецца як народ-пакутнiк, якi, аднак, становiцца на шлях вызвалення.

Такiм чынам, у нашанiўскi перыяд адбываецца працэс фармавання нацыянальнай свядомасцi ў процiвагу этнiчнай свядомасцi. Дзякуючы намаганням В. Ластоўскага, А. Луцкевiча, М. Багдановiча i iншым дзеячам пачатку ХХ стагоддзя, беларускае ўжо не ўспрымаецца як выключна этнiчнае i пачынае выступаць полем для культурнага самавызначэння i дзяржаўнага будаўнiцтва [Мельнiкава 2016: 31].

Атаясамлiванне беларускага пераважна з сялянскiм абумоўлена i тымi iдэалагiчнымi ўстаноўкамі, што панавалi ў савецкай навуцы.

Таму нават пісьменнікі шляхецкага паходжання сталі **выхадцамі з ніжэйшых сацыяльных слаёў**. У савецкія часы агульнапрынятым быў тэзіс пра беларусаў-гаротнікаў. Антыэлітарнаму ўспрыманню беларускай літаратуры паспрыяла ў значнай ступені і забарона на дзесяцігоддзі спадчыны В. Ластоўскага, асобных твораў Янкі Купалы (паэм *На Куццю*, *На Дзяды* і інш.), творчасці пісьменнікаў шляхецкага паходжання. Такі стан рэчаў пачынае пераадольвацца з канца 80-х гадоў ХХ ст., ад часоў перабудовы.

Аналізуючы *Кароткую гісторыю Беларусі*, падыходы В. Ластоўскага Р. Радзiк вызначае як агістарычныя. Не прымаючы ацэнкі В. Ластоўскага польскай дзяржавы як “чужыннага арганізму”, Р. Радзiк справядліва адзначае, што ў В. Ластоўскага дамінуе менавіта “прабеларускае нацыянальнае мысленне” [Радзiк 2001: 264]. Адзначым, што В. Ластоўскі выступаў як супраць паланізацыі, так і супраць русіфікацыі. Даследаванне механізмаў і вынікаў каланізацыі – адзін з ключавых аспектаў публіцыстыкі В. Ластоўскага [Мельнікава 2012: 75–90]. Разам з тым, Р. Радзiк слухна заўважае, што асноўная інтэнцыя В. Ластоўскага – фармаванне нацыянальнай ідэі, мабілізацыя нацыі на змаганне за сваю незалежнасць праз міфалагізацыю гісторыі: “Беларусы ў гэтым выпадку не адрозніваліся ад астатніх” [Радзiк 2001: 269].

Шмат цікавых заўваг утрымлівае аналіз Р. Радзiкам знакавага твора для беларускай літаратуры – паэмы *Новая зямля* Якуба Коласа (артыкул *Новая зямля: Вобраз грамадства ў паэме Якуба Коласа* [Радзiк 2007: 291–296]. Над гэтым творам Якуб Колас працаваў з 1911 па 1923 г. Згодна з М. Мушынскім, восем з трыццаці раздзелаў паэмы былі напісаны ў 1911 годзе, два раздзелы – у 1919 і 1920 гадах, астатнія шаснаццаць – у 1921–1922 гадах [Мушынскі 2012: 22–23]. Такім чынам, паэма пісалася ў часы ўздому нацыянальнага адраджэння, і заканамерным было б чакаць ад твора нацыянальна-патрыятычных інтэнцый. На думку Р. Радзiка, у паэме *Новая зямля* Якуб Колас “пазбягае нацыянальнай праблематыкі” [Радзiк 2007: 291], “ад ролі «абуджальніка нацыі» ў *Новай зямлі* ён ухіліўся” [Радзiк 2007: 293].

Па-другое, даследчык падкрэслівае выразны матыў непрыязнасці да паноў і асабліва падпанкаў, класавасць, якая, згодна з Р. Радзiкам, “рашуча дамінуе ў грамадскім светабачанні Якуба Коласа” [Радзiк 2007: 292]. Адсюль, паводле польскага даследчыка, – і спецыфічнае разуменне свабоды героямі твора: “Свабоду Міхал разумее не ў нацыянальным святле, як жыхары Сапліцова, а ў класавым. Свабода – гэта ўласнасць” [Радзiк 2007: 292]. Пры гэтым Р. Радзiк слухна адзначае, што “зразумелая гэтакім чынам свабода – абапёртая на ўласнасць – прынцыпова супярэчыла ідэалогіі савецкіх часоў” [Радзiк 2007: 292].

Р. Радзiк расцэньвае галоўных герояў паэмы як пасіўных:

Працяглыя скаргі на долю і перакладанне адказнасці за свой лёс на паноў – трывалы матыў твора, шматкроць паўтораны на яго старонках, быццам заклён [Радзiк 2007: 292].

На нашу думку, наўрад ці можна гаварыць пра пасіўнасць герояў *Новай зямлі* Коласа. Міхал і яго сям'я якраз усімі сіламі імкнуцца пераадолець неспрыяльныя абставіны, стаць гаспадарамі, уласнікамі зямлі. І вызначальны пафас твора – не скаргі і пакуты, а ўпартыя намаганні з **панскіх выпутацца пунт**.

Р. Радзiк звярнуў увагу на адзін цікавы момант у паэме Якуба Коласа – непрыхільнае стаўленне Міхала да таго, хто зойме яго гаспадарку пасля пераезду на новае месца. Даследчык цытуе радкі паэмы, словы аднаго з герояў: “Прыпрэцца нейкая галота / Тваёю працай карыстацца”. То бок, відавочна адмоўныя адносіны Міхала да “галоты”, нягледзячы на, здавалася б, класавую еднасць, якую бачыць у паэме Р. Радзiк. Зыходзячы з прыведзенай цытаты Якуба Коласа наўрад ці можна гаварыць пра класавую еднасць.

Мы не можам пагадзіцца з думкай шаноўнага даследчыка, што

ніякай ідэалогіі, апроча ідэалогіі “кавалка хлеба”, у беларускай паэме няма. Гэты твор практычна па-за часам, па-за гісторыяй, па-за ідэалогіяй – і па-за нацыяй [Радзiк 2007: 291].

У *Новай зямлі* Якуб Колас звяртаецца да асноватворных аспектаў нацыянальнага жыцця, імкнецца ўсвядоміць лёсавызначальныя пытанні быцця нацыі. Ул. Конан назваў паэму *Новая зямля* “эстэтычнай экзістэнцыяй беларуса”. Як ужо адзначалася, з прычыны гістарычных абставін сялянства ў пачатку ХХ стагоддзя ўспрымалася як субстрат беларускай нацыі; традыцыі, выпрацаваныя сялянскай культурай, успрымаліся як першакрыніца этычных уяўленняў. Адпаведна, вобраз *зямлі* набывае ў творы Якуба Коласа глыбокі сімвалічны і ідэалагічны змест, гэта адзін з фундаментальных канцэптаў. Філасофія *сваёй зямлі*, згодна з Якубам Коласам, заключаецца ва ўкарэненасці ў гэтай прасторы, жыццёвай трываласці беларускага чалавека, сцвярджэнні права быць гаспадарамі як на сваёй зямлі, так і ў сваёй Айчыне.

Вызначальная праблема паэмы *Новая зямля* – праблема пошуку зямлі як імкненне беларуса набыць жыццёвую трываласць, імкненне сцвердзіцца, **Быць**. Гэта адзін з ключавых матываў беларускай літаратуры ХХ стагоддзя ўвогуле.

Таксама мы не можам пагадзіцца са сцвярджэннем Р. Радзiка, што “за «беларускімі» азначэннямі хаваецца, хутчэй, этнаграфічны змест,

а не надлакальная, “вышэйшая” – нацыянальная – культура” [Радзiк 2007: 293]. Лагічнае развіццё канцэпта ‘зямля’ ў беларускай літаратуры наступнае: зямля – сям’я – народ – нацыя. А сакралізацыя *роднага кута* – традыцыйны матыў айчыннай літаратуры – гэта імкненне сцвердзіць права народа на сваю тэрыторыю. Гісторыю айчынныя пісьменнікі разглядаюць як укараэненасць у сваю зямлю. Беларусы на працягу доўгага часу спрабавалі пазбавіць сакральнага сэнсу паняццяў родная зямля, Айчына, пазбавіць герояў. Насуперак гэтай тэндэнцыі ў беларускай літаратуры афармляецца дыскурс паэтызацыі “роднага кута”. Вобраз “роднага краю” ў айчынным пісьменстве эвалюцыянуе – ад вобраза “малой радзімы” да абагульненага мастацкага вобраза Беларусі.

Ігар Жук, асэнсоўваючы паэму *Новая зямля*, гаворыць якраз пра працэс нацыянальнай ідэнтыфікацыі, выяўлены ў творы:

З поўным правам, азіраючы аўтарскі тэкст Вільні, можна гаварыць і пра міфалагему аб дзяржаўным паходжанні, і пра адзінства этнічнай тэрыторыі (з гэтай прычыны пейзаж Вільні функцыянальна роўнакаштоўны пейзажным апісаннем лесніковай пасады), і пра агульнасць матэрыяльнага ўкладу, і пра наяўны і сфармаваны кансалідуючы цэнтр культурна-гістарычнай спадчыны [Жук 2017: 175–176].

Даследчык піша менавіта пра гістарычны аспект твора Якуба Коласа:

Лічу гэты момант – момант ва ўсім растваранай і ўсім эстэтызаванай гісторыі – падкрэсліць неабходным асабліва з тае прычыны, што і сама тэма шляху ў *Новай зямлі* была не проста тэмай сялянскага шляху – яна замыслалася, гістарызавалася і эстэтызавалася як тэма шляху **беларускага чалавека** (вылучана І. Жуком. – А. М.) наогул [Жук 2017: 152].

Нацыянальна-ідэалагічны ўзровень паэмы Якуба Коласа абумоўлены не толькі зваротам да асноватворных пытанняў быцця нацыі, але і наяўнасцю менавіта гістарычнага вымярэння, гістарычным ракурсам твора. Узыходжанне дзядзькам Антосем на гару Гедыміна асэнсоўваецца І. Жуком як “метафарычнае ўзыходжанне на сімвал сакральны – па сваю нацыянальна-гістарычную самакаштоўнасць” [Жук 2017: 175].

Такім чынам, навуковы плён поглядаў Р. Радзiка на спецыфіку беларускай ідэнтычнасці, развіццё беларускай літаратуры бясспрэчны, цікавы, глыбокі. Гэты “погляд збоку” падае новыя ракурсы бачання праблемы. Рознасць жа ва ўспрыманні і інтэрпрэтацыі творчасці асобных пісьменнікаў паміж польскім вучоным і беларускімі абумоўлена розным гістарычным і культурным вопытам.

Спіс літаратуры

- Babkou Īgar. 2005. *Genèalogià belaruskaj idèi*. "ARCHE" № 3: 136–165 [Бабкоў Ігар. 2005. *Генэалёгія беларускай ідэі*. "ARCHE" № 3: 136–165].
- Kazakevič Andrèj, Kazakevič Volga. 2006. *Da prablemy genezisu belaruskaj identyčnasci*. "Palityčnaà sfera" № 6: 19–26 [Казакевіч Андрэй, Казакевіч Вольга. 2006. *Да праблемы генезісу беларускай ідэнтычнасці*. "Палітычная сфера" № 6: 19–26].
- Lastouski Vaclaŭ. 1997. *Vybranyà tvory*. Mìnsk: Belaruskì knìgazbor [Ластоўскі Вацлаў. 1997. *Выбраныя творы*. Мінск: Беларускі кнігазбор].
- Melnikava Anžèla. 2012. *Prablemy nacyànalnaj identyčnasci ŭ publicystycy Vaclava Lastoŭskağa*. "Acta Albaruthenica" т. 12: 75–90 [Мельнікава Анжэла. 2012. *Праблемы нацыянальнай ідэнтычнасці ў публіцыстыцы Вацлава Ластоўскага*. "Acta Albaruthenica" т. 12: 75–90].
- Melnikava Anžèla. 2016. *Nacyànalna svetaopoglàdnyà kaardynaty belaruskaj litaratury peršaj trèci XX stagoddzà*. Gomel: GDU imà F. Skaryny [Мельнікава Анжэла. 2016. *Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя*. Гомель: ГДУ імя Ф.Скарыны].
- Mušynski Mihas. 2012. *Letapis žyccà i tvorčasci Ākuba Kolasa*. Mìnsk: Belaruskàà navuka [Мушынскі Міхась. 2012. *Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа*. Мінск: Беларуская навука].
- Radzik Ryšard. 2001. *Pogląd na Polšču i Rasiù ŭ Karotkaj gistoryi Belarusi Vaclava Lastoŭskağa*. U: *Skarynaznaŭstva, knìgaznaŭstva, litaraturaznaŭstva*. Rèd. Ul. Konan. Mìnsk: Belaruskì knìgazbor [Радзік Рышард. 2001. *Погляд на Польшчу і Расію ў Кароткай гісторыі Беларусі Вацлава Ластоўскага*. У: *Скарыназнаўства, кнігазнаўства, літаратуразнаўства*. Рэд. Ул. Конан. Мінск: Беларускі кнігазбор].
- Radzik Ryšard. 2007. *"Novaž zàmlà": Vobraz gramadstva ŭ praème Ākuba Kolasa*. U: *Belarusi i belarusy ŭ prastory i čase*. Rèd. S. Zaprudski. Mìnsk: Limaryus [Радзік Рышард. 2007. *"Новая зямля": Вобраз грамадства ў паэме Якуба Коласа*. У: *Беларусь і беларусы ў прасторы і часе*. Рэд. С. Запрудскі. Мінск: Лімарыус].
- Radzik Ryšard. 2010. *Belaruskì nacyàtvorčy pracès u paraŭnanni z ukrainskìm, češskìm i slavackìm*. U: *Litaraturaznaŭstva. Ètnalogià*. Rèd. Ī. Bagdanovič, T. Valodzina. Mìnsk: Limaryus [Радзік Рышард. 2010. *Беларускі нацыятворчы працэс у параўнанні з украінскім, чэшскім і славацкім*. У: *Літаратуразнаўства. Этналогія*. Рэд. І. Багдановіч, Т. Валодзіна. Мінск: Лімарыус].
- Radzik Ryšard. 2012. *Vytoki sučasnaj belaruskasci. Belarusy na fone nacyàtvorčyŭ pracèsau i Cèntralna-Ushodnàje Eŭrope XIX st.* Rèd. St. Rudovič, S. Tokc. Mìnsk: Medysont [Радзік Рышард. 2012. *Вытокі сучаснай беларускасці. Беларусы на фоне нацыятворчых працэсаў у Цэнтральна-Усходняй Еўропе XIX ст.* Рэд. Ст. Рудовіч, С. Токць. Мінск: Медысонт].
- Radzik Ryšard. 2017. *Vakol identyčnasci belarusau*. Rèd. G. Saganovič. Mìnsk: Limaryus [Радзік Рышард. 2017. *Вакол ідэнтычнасці беларусаў*. Рэд. Г. Сагановіч. Мінск: Лімарыус].
- Saganovič Genadz. 2017. *Ad ukladalnìka*. U: Radzik Ryšard. *Vakol identyčnasci belarusaj*. Rèd. G. Saganovič. Mìnsk: Limaryus [Сагановіч Генадзь. 2017. *Ад укладальніка*. У: Радзік Рышард, *Вакол ідэнтычнасці беларусаў*. Рэд. Г. Сагановіч. Мінск: Лімарыус].
- Smalànčuk Ales. 2004. *Pamiž kraėvascù i nacyànalnaj idèaj. Polski ruh na belaruskìh i litoŭskìh ziendlach. 1864 – luty 1917 g.*, SPB: Nevskij prostor [Смалянчук Алесь. 2004. *Паміж краёваасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г.*, СПб.: Невский простор].

- Tereškovič Paval. 2004. *Ėtničeskaâ istoriâ Belarusi XIX – načala XX v. v kontekste Centralno-Vostnoj Jewropy*. Minsk: BGU [Терешкович Павал. 2004. *Этническая история Беларуси XIX – начала XX в. в контексте Центрально-Восточной Европы*. Минск: БГУ].
- Vaškevič Ūry. 2002. *Radzik Ryszard. Belarusians (View from Poland)* U: “Belaruski gistoryčny aglâd” tom 9, Sshytak 1–2 (16–17): 297–304 [Вашкевич Юры 2002. *Radzik Ryszard. Belarusians (View from Poland)* У: “Беларускі гістарычны агляд” том 9, Сшытак 1–2 (16–17): 297–304].
- Žuk ĩgar. 2017. *Pryhinnucca da krynicy*. Grodna: GrDU [Жук Ігар. 2017. *Прыхінуцца да крыніцы*. Гродна: ГрДУ].

STRESZCZENIE: Autorka artykułu analizuje naukowe owoce badań białoruskich polskiego socjologa Ryszarda Radzika. Pokazano naukową wartość badań R. Radzika nad specyfiką tożsamości białoruskiej i sposobami jej kształtowania. Autorka szczególnie uwagę zwraca na rozumienie dyskursu literackiego w pracach R. Radzika. Analizowane są poglądy badacza na twórczość XIX-wiecznych pisarzy, a także W. Lastouskiego, J. Kołasa. Pokazano różnicę w percepcji i interpretacji dzieł pisarzy między badaczami polskimi i białoruskimi, która wynika z odmiennych doświadczeń historycznych.

SŁOWA KLUCZOWE: tożsamość narodowa, ideologia, naród, kultura, literatura.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле разглядаецца навуковы плён беларусазнаўчых штудый польскага сацыёлага Рышарда Радзіка. Паказваецца навуковая вартасць даследаванняў Р. Радзікам спецыфікі беларускай ідэнтычнасці і шляхоў яе станаўлення. Асаблівая ўвага нададзена асэнсаванню літаратуразнаўчага дыскурсу работ Р. Радзіка. Аналізуюцца погляды даследчыка на творы пісьменнікаў XIX ст., а таксама – В. Ластоўскага, Я. Коласа. Паказваецца рознасць ва ўспрыманні і інтэрпрэтацыі творчасці пісьменнікаў паміж польскім даследчыкам і беларускімі, што абумоўлена розным гістарычным вопытам.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: нацыянальная ідэнтычнасць, ідэалогія, нацыя, культура, літаратура.

Data przesłania artykułu: 01.09.2022

Data akceptacji artykułu: 25.09.2022

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Anzhela Melnikava / Анжэла Мельнікава – Białoruś, Homelski Uniwersytet Państwowy im. Franciszka Skaryny, Katedra Literatury Białoruskiej; dr hab., prof.; specjalność naukowa: literaturoznawstwo białoruskie; zainteresowania naukowe: literatura białoruska XX wieku.

Adres: 246028, Рэспубліка Беларусь, г. Гомель, вул. Савецкая, 108, каб. 218, кафедра беларускай літаратуры.

Wybrane publikacje (2021–2022):

1. Мельнікава Анжэла. 2021. *Да праблемы вывучэння творчасці Максіма Багдановіча ў еўрапейскім кантэксце*. “Роднае слова” № 11: 18–19.
2. Мельнікава Анжэла. 2021. *Народацэнтрычны канон Палескай хронікі Івана Мележа*. “Роднае слова” № 2: 3–7.

3. Мельнікава Анжэла. 2021. Плён літаратуразнаўчых даследаванняў Івана Чыгрына. “Роднае слова” № 4: 22–24.
4. Мельнікава Анжэла. 2021. Чалавеказнаўчы патэнцыял твораў Кузьмы Чорнага. “Известия ГГУ” № 1: 20–24.
5. Мельникова Анжела. 2022. Художественная специфика белорусской классической прозы. “Мультикультурные исследования” № 2: 102–118.